

Функції громадянського суспільства в умовах євроінтеграції

О. Лотюк

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті визначаються функції громадянського суспільства як основні напрями і види цілеспрямованого легітимного впливу його інститутів і окремих членів на розвиток суспільства, формування зовнішньої та внутрішньої політики держави. Здійснюється правова характеристика окремих видів цих функцій.

Ключові слова: громадянське суспільство, європейська інтеграція, держава, функції громадянського суспільства.

Перш ніж перейти до аналізу функцій громадянського суспільства, окреслимо сутність цього поняття в умовах євроінтеграції. Враховуючи досить тривалу історію досліджень концепції громадянського суспільства, підкреслимо, що в процесі євроінтеграції мають бути використані найновіші популярні теорії, в яких автори намагаються запровадити цю концепцію в сучасні реалії, з урахуванням інтеграційних процесів і глобалізації.

Проблему громадянського суспільства у своїх працях досліджували українські вчені-правознавці С. Бобровнік, О. Богініч, Є. Бурлай, В. Головченко, П. Євграфов, В. Забігайло, А. Заєць, Т. Ковальчук, М. Козюбра, А. Колодій, В. Копейчиков, В. Медведчук, Є. Назаренко, М. Онищенко, В. Опришко, Л. Павловська, П. Рабінович, В. Сіренко, О. Скакун, В. Сокурєнко, О. Скрипнюк, М. Цвік, В. Шаповал, Ю. Шемшученко та деякі інші.

Під час дослідження слід врахувати й той факт, що Європейський Союз має надзвичайно широку географію і за станом на 2014 рік включає 28 країн з їх культурою та традиціями. Ми погоджуємося з М. Вітковською, яка вважає, що дослідження громадянського суспільства в умовах євроінтеграції не може бути засноване на такій моделі визначення громадянського суспільства, як набір інститутів та різні типи добровільних організацій, спілок та асоціацій, які є вільними від державного втручання, є вираженням ініціатив і потреб громадян¹.

Визначення громадянського суспільства як симбіозу груп чи організацій, що діють незалежно від державних структур, захищають різноманітні соціальні інтереси, використовує, зокрема, Світовий банк².

Набагато практичніше було б сформулювати поняття громадянського суспільства, вказавши на його суттєві ознаки та врахувавши всі теорії та концепції, адаптовані до структури Європейського Союзу. Це поняття має враховувати: основні вимоги до політичної системи (демократія, приватна власність, економічні та

¹ Marta Witkowska. Społeczeństwo obywatelskie w procesie integracji europejskiej. — Warszawa : Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2009. — S. 17.

² Kamil Czyż. Społeczeństwo obywatelskie jako wyznacznik państwa demokratycznego // ZNZE WSiIZ. — № 1/2007 (3). — S. 176.

соціальні свободи тощо), існування політичної спільноти в межах Європейського Союзу, здатність транснаціональної соціальної системи до самоорганізації, правову основу для активних дій індивідів у всіх сферах суспільного життя (свободу об'єднання, політичний плюралізм тощо).

Громадянське суспільство повинно ефективно контролювати органи державної влади та бути незалежним від них¹. Існує чимало визначень громадянського суспільства, більшість з яких об'єднує те, що його називають частиною соціального простору, що є автономним від держави і складається із взаємопов'язаних індивідів, які добровільно об'єдналися для співпраці².

Згідно з частиною другою статті 11 Договору про Європейський Союз від 7 лютого 1992 року інститути підтримують відкритий, прозорий і регулярний діалог з представницькими асоціаціями та громадянським суспільством³.

Концепція громадянського суспільства має, звичайно, міждисциплінарний характер. Ця концепція може бути визначена шляхом окреслення деяких характерних ознак громадянського суспільства, однією з яких є добровільність. Індивід добровільно приймає рішення про активну участь у житті спільноти. Тільки через правильну інформаційну діяльність можна підвищити соціальну активність населення, а отже, шляхом активної діяльності групи людей, що беруть участь у створенні громадянського суспільства.

Громадянське суспільство функціонує в умовах демократії, тому сутністю концепції громадянського суспільства є рівність і недискримінація.

Плюралізм громадянського суспільства є основою його функціонування. Розвиток «цивілізованості» суспільства може, тим не менш, бути стриманий політичною та соціальною пасивністю, небажанням певних індивідів брати участь у його житті. Найбільш очевидний висновок, що випливає з цього, — поняття громадянського суспільства не працює, коли ми намагаємося лише розробити правові норми, а не замислюємося над практикою їх впровадження. Тому для існування громадянського суспільства необхідними є також політичні та соціальні відносини, засновані на довірі та співпраці.

Можна виділити шість умов, необхідних для існування громадянського суспільства: 1) народ є єдиним джерелом влади, який здійснює її безпосередньо або через своїх представників; 2) органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України; 3) норми Конституції України мають найвищу юридичну силу по відношенню до норм інших законів; 4) норми міжнародного права мають пріоритет у застосуванні перед нормами національного законодавства; 5) чіткі норми закону, що враховують інтереси людини; 6) права і свободи людини і громадянина, закріплені Конституцією України, не є вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. Існує система захисту прав і свобод людини.

¹ *Mark V. Tushnet*. The Constitution of Civil Society. — GEORGETOWN, 2010. — P. 379.

² *Kamil Czyż*. Społeczeństwo obywatelskie jako wyznacznik państwa demokratycznego // ZNZE WSiIZ. — № 1/2007 (3). — S. 176.

³ Договір про Європейський Союз [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_029

Умови, виконання яких дозволяє існувати громадянському суспільству, відображені в законодавстві Європейського Союзу. Це так звані Копенгагенські критерії, або критерії вступу до Європейського Союзу. До політичних критеріїв, зокрема, можна віднести такі, як повага до прав людини, функціонування інститутів, що гарантують стабільну демократію, верховенство закону, повагу й захист меншин. Отже, існують світові стандарти, без дотримання яких неможливо повною мірою брати участь у політичному та суспільному житті на міжнародній арені.

Варто підкреслити, що громадянське суспільство виконує низку функцій, серед яких найбільш важливими є освітня, соціальна, захисна, контрольна та організаційна. Ефективне здійснення цих функцій сприяє формуванню та зміцненню громадянського суспільства¹.

У стосунках між індивідом і державою громадянське суспільство виконує функцію посередника. За висловом Е. Липинського, громадянське суспільство є посередником між державою і суспільством².

Вперше термін «функція» був введений до наукового обігу представниками фізико-математичних наук Г. Лейбніцем та Й. Бернуллі та означав залежність однієї змінної величини від іншої³.

Термін «функція» походить від слова *function*, що означає «виконання», «здійснення», «вчинення». У філософії під функцією розуміють явище, яке залежить від іншого явища, що змінюється залежно від зміни останнього⁴.

У біології, соціології, етнографії, антропології та інших соціальних науках термін «функція» ототожнюється з роллю, яку виконують різні процеси та структури щодо підтримки цілісності та стабільності систем, частинами яких вони є. Під «функцією» розуміють роль, значення чого-небудь, зобов'язання, коло діяльності⁵. У юридичній науці термін «функція» вживається для характеристики соціальної ролі держави і права⁶. Варто погодитися з думкою Т. Радько, що термін «функція» може бути застосований до всіх динамічних структур⁷.

На наш погляд, безспірним аргументом на користь необхідності дослідження проблематики функцій громадянського суспільства є тезис, висловлений ще у 1990-х роках, про те, що генеральною тенденцією в розвитку функцій сучасної держави слід вважати зростання основ саморегулювання (Л. Морозова, Ю. Тихомиров, А. Хабібуллін та інші).

¹ Kamil Czyż. Społeczeństwo obywatelskie jako wyznacznik państwa demokratycznego // ZNZE WSiIZ. — № 1/2007 (3). — S. 181.

² E. Wnuk-Lipiński. Demokratyczna rekonstrukcja z socjologii radykalnej zmiany społecznej, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa, 1996. — S. 98–100.

³ Математический энциклопедический словарь / гл. ред. Ю. В. Прохоров; ред. кол. : С. И. Адян, Н. С. Бахвалов, В. И. Битюцков и др. — М. : Сов. энциклопедия, 1988. — С. 615.

⁴ Куксин И. Н. Матвеев П. А. Теоретические основы классификации функций права // Юридическая наука. — 2012. — № 12. — С. 13–14.

⁵ Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / под ред. С. И. Ожегова, Н. Ю. Шведовой. — М. : АТЕМП, 2007. — С. 847.

⁶ Куксин И. Н. Матвеев П. А. Теоретические основы классификации функций права // Юридическая наука. — 2012. — № 12. — С. 13–14.

⁷ Общая теория права : курс лекций / под ред. В. К. Бабаева. — Н. Новгород: Изд-во Нижегород. ВШ МВД РФ, 1993. — С. 266.

Функції громадянського суспільства мають бути безпосередньо пов'язані з цілями та завданнями правової політики. Так, в умовах політичної кризи на перший план виходить функція стабілізації соціально-політичного розвитку, а в умовах загрози війни — функція зі стабілізації миру та безпеки¹.

У юридичній науці під функціями громадянського суспільства розуміють однакові напрями діяльності його інститутів, зумовлені необхідністю задоволення об'єктивних потреб суспільства, окремих індивідів або їх колективних утворень².

Слід розрізняти функції держави і функції громадянського суспільства. Основні відмінності між функціями держави і громадянського суспільства полягають у тому, що держава здійснює свої функції в державних інтересах, а громадянське суспільство — в інтересах суспільства. Відповідно розрізняються і їхні цілі (задоволення державного або громадського інтересу). Порівняно з функціями держави функції громадянського суспільства деполітизовані та суттєво менше формалізовані у своєму вияві.

Проте відмінності у функціях держави і громадянського суспільства не означають, що вони не перетинаються. До функцій держави належить також створення умов, необхідних для здійснення функцій громадянського суспільства. Але існує і зворотний зв'язок: суспільство має дбати про державу, про її силу та авторитет. Таким чином, існує певний базисний набір функцій держави і громадянського суспільства, який може доповнюватися з появою нових напрямів діяльності. І якщо функції держави більш фундаментальні, стабільні, то функції громадянського суспільства мобільніші відносно «обслуговування» суспільних відносин. Найбільш складні, багатоаспектні, глобальні соціальні проблеми детермінують виникнення спрямованих на їх вирішення функцій одночасно і держави, і громадянського суспільства, які можна назвати об'єднуючими, універсальними функціями (до таких належать, наприклад, антикорупційна та антинаркотична функції).

Громадянське суспільство може і повинне надавати допомогу державі у здійсненні її функцій та одночасно контролювати (виконуючи свою базисну функцію контролю за діяльністю органів публічної влади) здійснення відповідної функції державою, за рахунок чого забезпечується її максимальна ефективність³. Функції є втіленням основних напрямів діяльності інститутів громадянського суспільства та їх впливу на суспільне життя.

У науковій літературі виділяють три типи громадянського суспільства залежно від ставлення держави до його інститутів. До них відносять: переддержавне суспільство, суспільство анти-держави, післядержавне суспільство.

Перший тип, переддержавне суспільство, зародився ще до моменту виникнення держави. Його метою є задоволення тогочасних потреб людей. Другий тип — це суспільство анти-держави, яке розвивається в країні, де немає місця

¹ Струсь К. А. Функции правовой политики в сфере формирования гражданского общества // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Общественные науки. — 2009. — № 4(12). — С. 46.

² Кипселиди Ю. Г. Антинаркотическая функция российского государства и гражданского общества: вопросы теории и практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства: история учений о праве и государстве» / Ю. Г. Кипселиди ; науч. рук. Н. Н. Вопленко. — Волгоград, 2012. — С. 19.

³ Там само. — С. 19–20.

для повністю незалежної опозиції. Діяльність громадянського суспільства спрямована на послаблення державної влади. Ця мета, з погляду можновладців, звичайно, сприймається як негатив, який необхідно викоринити.

Суспільство третього типу, на відміну від двох згаданих, існує поки що тільки в теорії. Найбільш наближене до нього поняття аполітичного громадянського суспільства, що включає повну відсутність необхідності в будь-якій державній владі¹.

Незалежно від типу суспільства, з погляду його відносин з державою, воно має здатність до самореалізації, що сприяє зменшенню розриву між ним та владою.

Вирішальна роль громадянського суспільства в демократичних режимах була оцінена теоретиками. Ця сфера, як правило, є потенціалом для виконання низки функцій. Польський вчений Й. Форбріг зазначає, що перелік функцій та акценти, які на них зроблені, різняться, але можна виділити п'ять основних функцій громадянського суспільства.

Функція Локка, або функція контролю за державною владою. Названа на честь Дж. Локка, який виступав за буржуазно-конституційну монархію і розподіл функцій влади: законодавча — належить парламенту, виконавча — суду й армії, реферативна — королю й міністрам. Законодавча влада є верховною. Заперечуючи вчення Т. Гоббса щодо абсолютного, необмеженого характеру державної влади, Дж. Локк доводив, що основним обов'язком держави, яка виникла на основі «договору», є дотримання «природного права», захист особистої свободи і приватної власності громадян. У праці «Два трактати про правління» Дж. Локк розглядав широкий комплекс проблем державної влади і громадянського суспільства, політичних свобод, законності. Враховуючи застереження Т. Гоббса, що природний стан може перетворитися на війну всіх проти всіх, Дж. Локк розглядає природний стан як перехідний, такий, що має змінитися на інший, безпечніший і стабільніший. Таким станом він вважає політичне або громадянське суспільство².

Ця функція може бути віднесена до ранньої появи відмінностей між державним та приватним, коли потрібно гарантувати їх поділ та регулювати їх взаємодію. Закріплено невід'ємні права особистості, верховенство права чи демократичну процедуру прийняття рішень. Громадянське суспільство виступає як важливий додатковий наглядчик та охоронець відносин між державним і приватним, державою та суспільством.

У своїй ліберальній інтерпретації ця функція сприймається переважно в «захисному» форматі. Громадянське суспільство є своєрідним захисним щитом від державного втручання в соціальне та індивідуальне життя. Воно є частиною складної системи стримувань і противаг, безпосередньо взаємодіє з органами державної влади; спостерігає за політичними процесами, надає інформацію різним верствам населення і, в разі потреби, мобілізується проти конкретних політичних рішень, взаємодіє з органами держави за демократичними правилами, а також несе відповідальність.

Гегелівська функція, або функція вигідного посередництва. Якщо попередня функція здебільшого пов'язана з режимом прийняття рішень та їх

¹ Kamil Czyż. Społeczeństwo obywatelskie jako wyznacznik państwa demokratycznego // ZNZE WSiIZ. — № 1/2007 (3). — S. 182.

² Дж. Локк. Избранные философские произведения. — М., 1960. — С. 124.

виконанням, то ця функція громадянського суспільства звертається до змісту таких рішень. Хоча центральним механізмом представлення соціальних інтересів у політичній системі традиційно є політичні партії, громадянське суспільство відіграє важливу допоміжну роль. У результаті, плюралізм соціальних інтересів може бути представлений більш повно, особливо і безперервно.

Г. Гегель вперше осмислив явище громадянського суспільства з погляду його автономного статусу щодо держави. Громадянське суспільство — це відмінність, яка постає між сім'єю й державою, якщо навіть його формування відбувається пізніше як формування держави; бо як відмінність воно ставить попереду державу, яку воно як самостійне має мати перед собою, щоб існувати¹.

Розглядаючи проблеми суспільно-політичного життя як вияв «об'єктивного духу», Г. Гегель вказує на три форми, в яких об'єктивний дух розкриває себе: сім'я, громадянське суспільство та держава. Кожна з цих форм характеризується різними якостями: якщо держава уособлює «всезагальне», то сфера громадянського суспільства — це простір для реалізації «особливого».

Незважаючи на те, що громадянське суспільство є системою егоїстичних потреб індивідів (тут «кожний для себе — мета, все інше для нього ніщо»), саме в ньому, на думку німецького філософа, містяться передумови для реалізації індивідуальної свободи.

Як додатковий канал для посередництва соціальних інтересів громадянське суспільство сприяє більш диференційованій системі управління. Це дозволяє врахувати ширший спектр інтересів, що чітко сформульовані та точніше відображають соціальну дійсність, бути посередником у процесі прийняття рішення.

Плюралістична функція, або функція соціальної інтеграції. Відмінна від попередніх функцій, що стосуються політичних процесів прийняття рішень, третя функція зміщує акцент на соціальні відносини і соціальну згуртованість. Жодна політична спільнота не є стійкою. Громадянське суспільство сприяє соціальній інтеграції.

Перший аспект цієї функції стосується інтеграції окремих осіб у соціальні групи. Громадянське суспільство забезпечує простір для фізичних осіб, які об'єднуються на основі загальних переконань та інтересів. Відбувається інтеграція людей у відповідні соціальні групи.

Суспільство, як правило, характеризується низкою глибоко укорінених розбіжностей, що дають підстави для появи соціального конфлікту, а в гіршому випадку загрожують цілісності суспільства.

Функція Токвіля, або функція політичної соціалізації. Це четверта функція громадянського суспільства, що належить до політичної культури, в широкому сенсі. Тут акцентується на ставленні та поведінці окремих осіб до формальних правил, інституційних структур і діючих посадових осіб. В аспекті демократії це характеризується толерантністю, прагматизмом, довірою, готовністю до компромісу та ввічливістю. На поведінковому рівні це виявлятиметься в поміркованості, співробітництві, переговорах.

¹ Гегель, Георг Вільгельм Фрідріх. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. — К. : Юніверс, 2000. — С. 234.

Громадянське суспільство є важливим агентом демократичної політичної культури населення. Шляхом безпосереднього особистого досвіду громадянське суспільство сприяє тому, що люди стають демократично вихованими. Забезпечується додатковий простір для демократичної соціалізації окремих осіб.

Некомерційна функція, або функція надання послуг. Ця функція стосується внеску громадянського суспільства у матеріальну сферу загальної соціально-політичної системи. Як правило, ця функція включає широкий спектр товарів і послуг, необхідних для окремих фізичних осіб, певних верств населення чи соціально-політичної спільноти в цілому. Більшість з цих індивідуальних і соціальних потреб задовольняються за рахунок спільної діяльності державного сектору з державними і приватними економічними ринками. Громадянське суспільство має також важливу компенсаційну функцію¹.

Таким чином, функції громадянського суспільства є основними напрямками та видами цілеспрямованого легітимного впливу його інститутів і окремих членів на розвиток суспільства, формування внутрішньої та зовнішньої політики держави. У сучасному переліку функцій громадянського суспільства в умовах євроінтеграції повинні бути використані найновіші популярні теорії, в яких автори намагаються впровадити концепцію громадянського суспільства в сучасні реалії, з урахуванням інтеграційних процесів та глобалізації.

Лотюк О. Функции гражданского общества в условиях евроинтеграции.

В статье определяются функции гражданского общества как основные направления и виды целенаправленного легитимного влияния его институтов и отдельных членов на развитие общества, формирование внутренней и внешней политики государства. Осуществляется правовая характеристика отдельных видов этих функций.

Ключевые слова: гражданское общество, европейская интеграция, государство, функции гражданского общества.

Lotiuk O. Functions of civil society in conditions of European integration.

The functions of civil society are determined in the article, as the basic directions and types of purposeful legitimate influence of its institutes and specific members on the development of society, formation of domestic and external policy of the state. Legal description of separate types of these functions is carried out.

Key words: civil society, European integration, state, functions of civil society.

¹ Joerg Forbrig. The nexus between civil society and democracy. — Florence, Warsaw [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.kakanien.ac.at/beitr/theorie/jforbrig1.pdf>